

Definitio et divisio. I. Lato sensu conscientia dici potest ratio practica dijudicans ipsius hominis actus proprios.

II. Distinguitur autem conscientia antecedens et conscientia consequens. Porro sola *antecedens* conscientia norma moralitatis esse potest. Quare de ea etiam potissimum agimus, eamque semper intelligimus voce conscientiae, nisi contrarium notatur.

Antecedens conscientia est dictamen rationis, quod, iudicans ante actionem de ejus honestate, hominem ad actionem ut bonam vel etiam praeceptam impellit, aut ab ea ut mala et prohibita retrahit.

Munus igitur conscientiae antecedentis est instigare et ligare. Ligat, quando pronuntiat aliquid praeceptum aut vetitum esse, atque hoc omittendum, illud faciendum: instigat ad bona, etsi non praecepta, tamen convenientia.

Consequens conscientia, quamquam etiam de sola recordatione priorum gestorum dicitur — sic testis munus quodammodo exercet: proprie tamen dicitur de iudicio rationis, quod hominem propter actionem aut recte factam laudat vel excusat, aut male factam reprehendit et accusat. Cf. S. Thom. I. q. 79 art. 13.

III. Distinguitur conscientia *vera* vel *recta*, et *erronea* vel *falsa*, prout rationis dictamen cum rerum veritate concordat, aut ab ea recedit. Potissimum haec distinctio de antecedenti conscientia valet.

IV. Dicitur conscientia aut *certa*, aut *dubia*, prout sine formidine iudicium ultimum de honestate actionis fert, aut suspensa manet, sitne actio licita an illicita, vel saltem de ejus illiciteitate formidat. Haec quoque distinctio de conscientia antecedenti praecipue valet.

V. Distinguitur conscientia *tenera*, *scrupulosa*, *laxa*: quae maxime de habituali statu in rebus practicis iudicandi dicuntur, prout homo minimos etiam defectus vivide apprehendit, aut inanibus rationibus inhonestatem, ultra quam par est et ubi revera non est, in actionibus apprehendit, aut contra rei veritatem facilius ad iudicandum aliquid licitum esse inclinatur.

De quibus mox fusius dicturi sumus.

42 Ad I. A conscientia distinguitur synteresis, quae circa generalia principia moralia versatur; quum conscientia versetur in singularibus actionibus, et in ultima conclusione practica, ad quam synteresis generale principium subministrat.

Ad II. Non posse hominem ullum evolutae rationis sine ulla conscientia, seu sine ullo iudicio de bono et malo, de licito et illicito esse, ipsa rationalis natura probat, et experientia ostendit. Notio enim discriminis inter bonum et malum prorsus congenita est cum ratione, i. e. inter primarias est ideas, quas homo sponte efformat; neque homo ita se suumque iudicium depravare potest, ut in omnibus singularibus actionibus sit perversum.

Imo in hoc ipso rationis dictamine, quod homo aliquando saltem fert, et quo pungitur, habetur germen quoddam, quod in homine ratione utente sponte sua efflorescit in recognitionem Dei sub notione supremi alicujus malorum vindicis et bonorum remuneratoris, atque supremi legislatoris: quam notionem homo culpa sua obnubilare potest, radicitus evellere non

potest. Ex ipsa igitur conscientia quisvis homo evolutae rationis aut desumit argumentum, quo cognoscat et agnoscat re ipsa Dei existentiam, aut ipse suam ignorantiam Dei culpabilem esse demonstrat. Cf. quae infra dicturi sumus de lege naturali.

Ad III. Recte etiam conscientiam veram sic distinguunt, ut alia sit conscientia *materialiter et formaliter* vera, alia *materialiter tantum*, alia *formaliter tantum*. Prior est, quae objectivam veritatem ex praemissis veris legitime deductam exhibet; secunda, quae ex praemissis non veris per accidens in conclusione objectivam veritatem attingit; tertia, quae objectivam veritatem non attingit, at propter errorem in praemissis, ita ut legitime tamen ex praemissis concludat.

Rectam dein vocant eam, quae ex praemissis sive objective veris sive invincibiliter erroneis legitime concludit; *falsam*, quae illegitime concludit; *erroneam*, quae cum objectiva veritate non cohaeret: ita ut recta opponatur falsae, simpliciter vera erroneae conscientiae. — Alii tamen promiscue dicunt conscientiam veram et rectam, erroneam et falsam.

Caput II.

De conscientiae qualitatibus et vitiis.

Articulus I.

De conscientia recta et erronea.

I. Conscientia, quae est vera et recta, adeoque simpliciter vera, 43 regula agendi est, quam sequi tenemur in iis, quae praecipit et vetat; et quam sequi licet in omnibus, quae licita declarat. — Hoc per se evidens est et ex ipso conceptu conscientiae constat.

II. Conscientiam invincibiliter erroneam sequi tenemur praecipientem, sine culpa sequimur permittentem. V. Bill. (Summa S. Thom.) *de act. hum.* diss. 5 art. 2.

III. Conscientiam vincibiliter erroneam sive permittentem sequi sive praecipientem non sequi, peccatum est: imo etiam praecipientem sequi peccatum esse potest, si videlicet simul periculum adest aliud praeceptum laedendi. Cf. Bill. ib.

Explicatio. Ad II. 1. De invincibili aut vincibili errore conscientiae re- 44 cole ea, quae supra de ignorantia invincibili et vincibili dicta sunt n. 16 et 17.

Quare *invincibiliter* erronea manet conscientia, nisi praecessit advertentia ad obligationem melius inquirendi. Imo nisi plena advertentia de obligatione gravi, in confuso saltem, adfuit, non ita est vincibiliter erronea, ut grave peccatum pariat. Cf. Lacroix lib. 1 n. 42 et 77, Theol. Wire. *de act. hum.* n. 85, Reuter p. 1 n. 73.

2. Sin autem dicimus, conscientiam invincibiliter erroneam nos sequi debere aut eam a peccato *plene* excusare, intelligimus utique eam, quam *nulla* advertentia obligationis melius inquirendi praecesserit.

Veram autem esse hanc regulam, ex hoc ipso sequitur, quod sola conscientia esse possit proxima regula morum. Ergo, etsi erro, si plane nesciens erro, peccatum non contraho, quum nihil sit volitum, nisi praecognitum; et

e contrario si putans me debere aliquid facere, id non facio, etsi hoc iudicio erro, peccatum contraho, quia consentio in oppositionem actionis meae cum lege et cum Dei voluntate.

Ceterum S. Script. id etiam docet, quum dicat: „Omne quod non est ex fide, peccatum est.“ Rom. 14, 23 (i. e. quod non est *ex certa persuasione recti*).

45 Ad III. 1. In casu conscientiae vincibiliter erroneae, quando periculum contra aliquod praeceptum impingendi adest, haec conscientia erronea ante actionem deponi debet inquisitione veritatis: si tale periculum non adest, aut error deponi debet, aut quod permittit conscientia, nihilominus omittendum; quod praescribit, faciendum est: aliis verbis, quod *securius* est, eligi debet.

2. Fieri autem potest, ut conscientia prius vincibiliter erronea, actu nunc sit erronea invincibiliter, nimirum si actu nullo modo occurrat nunc suspicio de obligatione melius inquirendi, quamquam antea occurrerat. Quod si obtinet, actio ex tali conscientia orta, formaliter peccaminosa in se non est, attamen est peccaminosa formaliter in causa, sc. in errore voluntarie antea non excusso, in quo futurae actiones, adeoque etiam praesens, de qua agitur, aliquo modo in confuso praevisae sunt. Cf. Reuter l. c. et Lacroix l. 1 n. 755 et 758.

3. Ut autem confessarius discernat conscientiam invincibiliter et vincibiliter erroneam, imprimis interrogandus est poenitens 1. num de licitate actionis saltem dubitaverit, 2. num conscientia ipsi dixerit, interrogandum esse alterum. Si utrumque negatur, recte sumimus, errorem fuisse invincibilem nec actionem peccaminosam. Si alterutrum affirmatur, error vincibilis et actio *culpabilis* fuit, eaque mortaliter mala, si poenitens 1) *obligationem* interrogandi *formaliter ut gravem* apprehendit, aut 2) *rem*, de qua agebatur, ut *rem magni momenti* consideravit, nisi forte in posteriore suppositione dubium de licitate tam parvum erat, ut illud tamquam leve putaverit negligi posse.

46 **Corollaria.** 1. Qui igitur invincibiliter putat, mendacio vitam innocentis servandam esse, potius quam ejus caedem permittendam, ad mendacium dicendum obligatur, ita ut mentiendo non peccet, peccet non mentiendo.

2. Qui putat hunc jejunii diem esse, aut jejunare debet aut melius inquirere: nisi forte alio principio dubium deponere potest.

3. Qui *temere* putat, se pejerare posse, ut filium a caede liberet, advertens se ex leviori causa ita arbitrari, si tempus est, omnino errorem inquisitione corrigere debet: alioqui sive pejerando, sive non pejerando peccat. — At si in perplexitate versatur, nesciens quid eligendum sit, nec facultas adest dubium solvendi, vide seq. artic., quid faciendum sit.

Articulus II.

De conscientia certa et dubia.

47 De conscientia vincibiliter erronea loquentes jam aliquatenus tetigimus conscientiam dubiam; nam eo ipso quod obligatio melius inquirendi cernitur, iudicium de licitate actionis aliquo modo dubium fit. De qua jam fusius dicendum.

Praenotanda: 1. Certitudo conscientiae seu ultimi dictaminis ab illa certitudine pendet, qua percipiuntur praemissae, ex quibus una generale principium continet, altera plerumque iudicium de particulis factis seu circumstantiis est.

2. Certitudo autem potest esse aut metaphysica, aut physica, aut moralis, ut suppono ex aliis disciplinis.

3. Dubium vero seu dubitatio aut late, aut presse sumitur. Si late sumitur, quemlibet statum mentis significat, qui *firmum* assensum excludat, sive aliquis assensus infirmus adest, sive nullus; presse autem dubitatio dicitur ille status mentis, in quo homo assensum nullum in alterutram partem efformat, sed suspensus manet, neutram partem determinate amplectens.

A *dubitatione* igitur stricte dicta distinguitur, continetur tamen sub dubitatione late sumpta: 1. *opinio*, qua homo assensum proprie dictum et fundatum praebet, rem *ita esse*, at non firmiter, formidans, ne forte oppositum sit verum; 2. *suspicio*, si ratione sive leviori sive graviori homo non movetur aut moveri se non sinit nisi ad infirmiore assensum, rem *forte ita esse posse*.

4. Dubium distinguitur *positivum* et *negativum*, prout cum suspensione mentis nihilominus ratio quaedam positiva alicujus momenti pro affirmatione rei conjungitur, aut pro affirmatione alterutrius rei nulla plane vel solum futilis ratio habetur — quae pro nulla merito aestimatur. — Porro dubium potest esse 1. ex utraque parte negativum, 2. ex una parte negativum et ex altera positivum, 3. ex utraque parte positivum.

Dubium, quod ex utraque parte est negativum aut quod ex utraque parte aeque gravibus momentis est positivum, vocatur et est — si homo rationabiliter agit — dubium *strictum*; alias habetur dubium *latum*, nimirum opinio pro alterutra parte plus minusve firma cum dubitatione aliqua de parte opposita, ita ut adsit assensus cum dubio conjunctus.

Varios gradus et mentis conditiones habes in exemplo ejus, qui certum quendam hominem non iudicat bonis moribus instructum:

Sc. 1) si eum iudicat neque bonis neque malis moribus instructum, habes *meram dubitationem*;

2) si positive sibi dicit, non esse certum ex hac vel illa ratione, num bonis moribus instructus sit, habes *dubium positivum*;

3) si levem assensum praebet cogitationi timens, ne forte ille sit malis moribus praeditus, *suspicionem* habes;

4) si idipsum reapse existimat, tamen cum aliqua formidine, ne forte erret, adest *opinio*;

5) si tandem firmiter sibi persuadet, illum malis moribus uti, habetur *iudicium* (quod si levibus rationibus nititur, *temerarium* dicitur)¹.

¹ Nos hic in stricto sensu logicorum non immorari, quando in solo ultimo casu (5) iudicium esse dicimus, legenti facile patet, siquidem *aliquod* iudicium sensu logico etiam in aliis casibus habetur.

5. Distinguitur dubium *facti* et dubium *juris*, prout versatur circa facti particularis existentiam, aut circa legis praeceptum. V. Elbel p. 1 praelim. n. 144, Laer. l. c. n. 74 aliosque passim.

6. Distinguitur dubium *speculativum* et *practicum*, prout actionem ejusque liceitatem in genere et in abstracto considerat, aut de actione, sitne hîc et nunc ponenda, versatur.

7. Quamquam ubi dubium practicum est, conscientia proprie dicta, i. e. iudicium practicum non existit: tamen usu venit de practico dubio etiam nomen 'conscientiae dubiae' usurpare. V. Lacroix l. c. n. 68.

48 **Principia.** I. Conscientia, ut sit regula morum, quam sequi licite possimus in favorem libertatis, certa esse debet, saltem certitudine morali. V. Laym. l. 1 tr. 1 cap. 5 n. 4.

II. Dubium mere negativum de una parte spernendum est, ita ut certitudinem de parte opposita non auferat. Nam quod temere concipitur, merito sine nova ratione rejicitur. Ib. et Reuter l. c. n. 77.

III. Cum conscientia vere dubia, i. e. cum dubio practico (vel ut alii dicunt practice-practico) circa liceitatem actionis, operari non licet. Ib. et cf. Elb. l. c. n. 149.

49 **Explicatio.** Ad I. nota: Scilicet nisi quis certo iudicat sine errandi formidine, se licite hîc et nunc acturum, quando nihilominus agit, exerceite ita animatus est, ut nihil curet peccatum: quod, quum summopere curari, i. e. caveri debeat, eo ipso quod parvipenditur, contrahitur.

2. At in solo ultimo iudicio haec certitudo inveniatur oportet; quoniam antecedentia dubia saepe superari possunt ex alio principio: de quo jam dictum est praec. art. et fusius dicetur postea.

3. Sufficere autem debet moralis certitudo, etiam si non talis est, quae strictissimo sensu et absolute sic vocetur et ad metaphysicam certitudinem reducatur: nam impossibile est, humanam vitam absoluta certitudine dirigere, aut physica, quae ex natura sua a multis rebus excluditur.

Ad II. In hoc scrupulosi saepe errant, quando contra priorem certitudinem sufficientem sine ratione vel ex futili causa dubium concipiunt, quasi tale dubium futile positiva ratione solvi debeat.

50 Ad III. 1. Principium III. nihil est nisi I. principium aliis verbis dictum.

Quomodo autem se gerere debeat, qui in practico dubio versatur, jam habes fere ex iis, quae dicta sunt de conscientia vincibiliter erronea: nimirum omitti debet actio, de cujus honestate dubitatur, poni illa, quam num omittere liceat, practice dubium est; aut antea deponendum est dubium.

2. Deponi autem dubium potest vel ipsius rei inquisitione, rationibus quaesitis et perpensis, vel aliorum consultatione: utroque enim modo ad sufficientem certitudinem perveniri potest; nec idem studium a quolibet homine et in qualibet causa necessarium est.

Ita homo, qui ipse per se rationes perpendere nequit, multo facilius consilio *unius prudentis viri* certus fieri potest et debet, quam homo doctus; prudens autem censetur ille, quem is, qui interrogat, rationabiliter pro pio et pro perito in re, de qua agitur, habet, v. g. confessarius, parochus etc. V. Elbel n. 150, Reuter n. 77.

Imo cui *post sufficientem inquisitionem* veritatis probabile apparet, actionem licitam esse, oppositum dubium potest negligere sibi persuadens, legem dubiam manentem non obligare: ut postea de probabilismo dicetur.

Ratio autem, cur sufficiens diligentia, eaque diversa pro rei gravitate et personae agentis conditione, praemitti debeat, ea est, quod aliter *temere* periculo laedendae legis sese exponat, atque eo ipso debitam legi obedientiam et reverentiam, utpote quae obliget primo ad cognoscendam legem, violet.

3. Cum dubio practico in re gravi agere, est per se mortale peccatum. Attamen ut reatus peccati mortalis contrahatur, debuit utique dubium non solum de peccaminositate utcunque adesse, sed aliquo modo de gravi peccaminositate.

Quare ille, qui sciens se male agere, dubitat tamen, utrum mortale an veniale peccatum sit, non semper mortalis peccati reus iudicari debet. Hac in re audiatur S. Alph. l. 1 n. 23: „... satis probabiliter tenent, (eum sic dubitantem) tantum venialiter peccare, si homo ille minime advertit, nec etiam in confuso, ad periculum graviter peccandi, neque ad obligationem rem examinandi, modo objectum non sit *certe per se* peccatum grave: adderem, modo etiam homo sit timoratae conscientiae.“ Cf. etiam Billuart l. c. art. 3, Lacroix l. 1 n. 3, Mazzotta tract. 1. disp. 1 q. 1 cap. 2, Reuter n. 78.

4. Dubium practicum, quocum agere peccatum, atque pro re nata grave peccatum est, ut bene ait Laymann l. c., intelligitur de incertitudine et formidine *intellectus judicantis*, non vero de incertitudine vel formidine scrupuli seu apprehensionis inani ratione nixae.

5. Dubium practicum prorsus distingui debet a dubio *subsequenti*. Quapropter homo sine ratione post factum inquirat, utrum quod egerit, licitum an illicitum sit, nisi id facit, ut rectius ac certius iudicet in posterum: nam utrum peccaverit necne, a subsequenti inquisitione minime pendet, sed a iudicio practico antecedenti.

6. Singulare dubium est in conscientia *perplexa*, quando ex utraque parte homo putat peccatum instare. Quodsi occurrit illa perplexitas, hae regulae servari debent (cf. S. Alph. lib. 1 n. 10):

1. Si opportunitas est capiendi consilii, id fiat oportet.

2. Si perplexitas solvi nequit, id eligatur oportet, quod *minus peccatum* videtur: quod si fit, nullo modo peccatur; nam impossibile est, ullam esse necessitatem peccandi. Praeferendum autem est 1. praeceptum negativum positivo, 2. praeceptum divinum, ceteris paribus, humano, 3. praeceptum superioris ordinis praecepto inferioris.

3. Si discerni nequit, utrum minus, utrum majus videatur peccatum, eligi potest utrumlibet, neque re ipsa peccatur, eo quod libertas deest.

4. Si prae illo, quod minus peccatum videtur, aliud, quod videtur gravius, eligitur, peccatum committitur, at secluso affectu pravo, non peccatur graviter, si excessus ille non ut gravis apprehenditur.

Cf. etiam Lacroix l. 1 n. 81—87.